

מידת הדין ומדת הרחמים - לחודש אלול**הרב מיכה הלוי – ראש ישיבת "עטרת נחמיה" ורבה הראשי של פתח תקווה****עפ"י שיחות הרב צבי יהודה קוק זצ"ל**

(שיעור שבועי לנשים במדרשת אביב "לעד חיה"; השיעור נערך ע"י זיוה חן)

להצטרפות לרשימת תפוצה נא לשלוח מייל ל: avivhatoral@012.net.il

תוכן העניינים:

1. מידת הרחמים ומידת הדין	5. חשבון נפש בשמחה
2. "עולם חסד ייבנה"	6. צער ושמחה בימי הדין
3. טמטום הלב ואטימות	7. ליצנות וציניות
4. שתי מידות של רחמים	

1. מידת הרחמים ומידת הדין.

בתחילת ספר בראשית מביא רש"י מדרש מפורסם (רש"י בראשית א א ד.ה. "ברא אלוקים"), המבאר מדוע בתחילה נאמר "בראשית ברא אלוקים" (בראשית א א), ואילו לאחר מכן נאמר "ביום עשות ד' אלוקים" (בראשית ב ד), בתוספת שם הויה לשם אלוקים. המדרש מספר שבתחילה חשב הקב"ה לברוא את העולם במידת הדין, אך כיוון שראה שאינו מתקיים, שיתף מידת הרחמים למידת הדין.

על דברי המדרש יש כמה שאלות: א. כיצד יתכן לומר שהקב"ה חשב כך ונמלך בדעתו? וכי שייך לומר שאצל הקב"ה יש חשיבה, אי ידיעה, חרטה ותיקון?! ב. לכאורה לפי המדרש העולם לא היה יכול להתקיים במידת הדין לבד, ועל מנת שיתקיים היה צורך בשיתוף של מידת הרחמים. אם כך לכאורה מידת הדין ומידת הרחמים אינן עולות בקנה אחד. האם מידת הרחמים סותרת את מידת הדין? נחמד יותר את השאלה: האם מידת הדין אינה יוצאת אל הפועל משום שיש שיתוף של מידת הרחמים?

שאלה זו עולה כמידי שנה בשנה בערב ראש השנה, כאשר אנו אומרים בסליחות את התפילה המרכזית: "קל מלך יושב על כיסא רחמים ומתנהג בחסידות". הרי ראש השנה הוא יום הדין, אם כן מה אנו מבקשים בתפילה זו: האם אנו מבקשים שלא לעמוד בדין, אלא שהקב"ה ישב על כיסא רחמים?

ראשית נענה ונאמר שמחשבה אלוקית וודאי אינה כמחשבת בשר ודם. מחשבה אלוקית היא כבר יצירה ממשית (תהילים לג ט): "הוא אמר ויהי הוא ציוה ויעמוד".

המחשבה האלוקית היא יצירה בעולמות העליונים, מעל ומעבר להשגתנו ולהרגשתנו. "בראשית ברא אלוקים", המציאות הבראשיתית העליונה, אכן הייתה בריאה של עולם במידת הדין. זהו יסוד ושורש

עולמנו. העולם שלנו קרוי "עולם" מלשון "העלם", שהעולם העליון נעלם ממנו. העולם שלנו לא יכול להתקיים עפ"י אותה מידת הדין שבה נברא העולם העליון, ולכן כאן היה צריך לשתף את מידת הרחמים.

מידת הדין איננה עשיית משפט עם הברואים, אלא היא מידת הדין החינוכית, שמאותתת לנו כל הזמן לאן עלינו לשאוף וכיצד עלינו לכוון את צעדינו. מידת הדין היא מעין קנה מידה, אמות המידה להתנהגות נכונה ורצויה. כך פועל בנו העולם העליון, שהוא שורש העולם הזה.

2. "עולם חסד ייבנה"

הדין האנושי אכן מתחיל מן המשפט, כלומר הוא תגובה למעשים, אך הדין האלוקי מניע את הכל, והוא שורש כל העולם. המחשבה לברוא את העולם במידת הדין איננה מחשבה שלא באה לידי יישום חלילה, אין דבר שהקב"ה אינו יכול ליישם! אלא זוהי מחשבה שיצאה אל הפועל מצידו של הקב"ה, אך לא יצאה אל הפועל מצידנו. במזמור כט בתהילים, הנאמר בקבלת שבת, אנו אומרים (תהילים כט ד): "קול ד' בכוח". הקול של הקב"ה מבחינתנו הוא בכוח ולא בפועל. אך בסופו של דבר הדברים מתאחדים כי המציאות שלנו היא היישום של ה"בכוח" שצריך להופיע בעולם. אלא שהעולם הזה אינו יכול להופיע מיד את כל ה"בכוח", לו יידרש ממנו להופיע מיידית את כל מה שמצופה ממנו בכוח, אינו יכול להתקיים. כך היה רצונו של הקב"ה מלכתחילה, לשתף את מידת הרחמים ולבנות עולם של "עולם חסד ייבנה". הקב"ה לא רצה לבנות עולם של בובות, שהוא רק מפעיל אותן, אלא הוא רצה לבנות עולם שבו לבובות יש כוח חיים משל עצמן. הוא רצה ליצור עולם שמופיע ומגלה בעצמו את חיי הרוח האלוקיים. האדם הוא שותף לקב"ה במעשה בראשית, לא ביצירה הראשונית כמובן, אלא בהתפתחותה. לפיכך ברא הקב"ה את האדם כך שבתחילתו הוא ילד, ולא אדם בוגר. לכאורה אם האדם היה נולד בוגר היה לו קל יותר, משום שהוא היה יכול לפעול מלכתחילה בשיקול דעת ולא כילד חסר הבנה, וממילא היה חוסך לעצמו טעויות ותקלות בדרך. אך מגמתו של הבורא היא שהאדם יפעל להטבת עצמו, שילך ויתבגר, ילך וישתלם, לאט לאט, בתהליך הדרגתי. זהו "עולם חסד ייבנה" של הקב"ה, עולם שכולו חסד עמנו, עם ברואיו. תהליכי ההתבגרות וההתגברות על הילדותיות הם תהליכים טובים ובריאים, שמקדמים את האדם אל המגמה האידיאלית, שהיא מידת הדין. כמובן שתהליך ההתבגרות צריך להיעשות בליווי נכון ומתאים על מנת שהתהליך יהיה מכוון לכיוון חיובי, אך ביסודו של דבר זהו תהליך טוב ובריא.

אם כן אין שום שינוי בחשיבה האלוקית, אלא הכל מהלך מתוכנן להפליא. המחשבה לברוא את העולם במידת הדין הציבה אידיאל עליון לעולם על מנת שהוא ילך וישתלם כל הזמן לקראת מילוי השאיפה לאידיאל הזה. אך מכיוון שהעולם אינו יכול להשתלם ברגע אחד, היה צורך לשתף את מידת הרחמים, שהיא למעשה אורך רוח, או במילים אחרות: סבלנות. יוצא שמידת הרחמים לא רק שאינה סותרת את מידת הדין, אלא אדרבה, היא המסייעת בידינו להוציא את מידת הדין אל הפועל.

אחת מייג מידות הרחמים היא מידת "ארץ אפיים". אפיים הוא כעס, חרון אף, אך ארץ אפיים הוא כעס לא מידי. הקב"ה מאפשר לנו להשתלם, ומתכנן לנו תוכנית שלימה כיצד להוציא אל הפועל את מידת הדין.

3. טמטום הלב ואטימות

לאורך כל חודש אלול אנו מאזינים לקולות שקוראים לנו להיות טובים יותר ולהשתדל לקיים את רצון ד' לקראת יום הדין. מחודש אלול עולה הקריאה, שהשורשים של העולם העליון נטועים בתוכנו.

ובהגיע יום הדין, ראש השנה, נפתחים הספרים וכל אחד ואחד נכתב בספר הראוי לו. בספרם של צדיקים נכתבים כל אלו שהשתלמו והצליחו להיטיב את עצמם.

אנו מברכים: "לשנה טובה תכתבו ותחתמו לאלתר לחיים טובים". מהם "חיים טובים"? אלו החיים שהיו בגן עדן קודם חטא אדם הראשון. החיים בגן עדן היו טובים ללא שום רוע, ללא העדר טוב. עד החטא אדם וחוה חיו את מקור הטוב האלוקי, ומשעה שאכלו מעץ הדעת, הפעילו את החושים שלהם שלא עפ"י הרצון האלוקי, יצרו חיץ מסוים בינם לבין המקור האלוקי. עתה ידעו כי עירומים הם. כל עוד חיו חיי רוח בשלמות לא שמו ליבם לחיי הגוף ולא היו מודעים לכך שהם עירומים. הקב"ה עשה להם כותנות עור, וחז"ל דרשו על כך שאלו הן כותנות אור בא'. דרשת חז"ל באה ללמד את האדם שלא להסתכל על חיי הגוף והחומר, אלא לשוב לחיים רוחניים המונעים משורש נשמתו. כל חטא מהווה מחיצה בין שורש החיים של נשמתנו לבין הופעת החיים בגוף, ולכן חז"ל אמרו שעבירה מטמטמת ליבו של אדם.

טמטום הלב הוא מעין אטימות בין הלב לנשמה, מעין הפרדה בין הגוף לנשמה. אטימות זו יש בה בחינה של מיתה, ולכן חז"ל אמרו (ברכות יח ב): "רשעים אפילו בחייהם קרואים מתים". זהו מוות במובן של ניתוק בין הרוח לבין ההופעה בפועל, ומבחינה זו זהו המוות היותר קשה. הברכה להיכתב ולהיחתם בספר החיים, היא אם כן השאיפה לשוב ולחיות את הרוח ואת השורש הנשמתי. לפי זה גם הבקשה שאנו אומרים בתפילת מוסף של ראש השנה "לחיים ולא למוות", אינה מתייחסת דווקא למוות פיזי של הגוף, אלא היא בקשה על כך שבתוך החיים לא תהיה בחינה של מוות, ושהחיים יהיו חיים שלמים.

4. שתי מידות של רחמים

בי"ג מידות של רחמים אנו אומרים פעמיים שם הוי"ה, שהוא הופעה של מידת הרחמים: "ד', ד'". אומרים חז"ל שישנה מידת הרחמים שלפני החטא ומידת הרחמים שלאחר החטא. מידת הרחמים שלפני החטא היא ההבנה שאיננו מסוגלים לעשות את כל הטוב באופן מידי. בפועל לא רק שלא פעלנו טוב, אלא אף חטאנו. אם כך הקב"ה עלול לבעוס ולא לאפשר עוד רחמים. לכן אומרים חז"ל שישנה גם מידת הרחמים שלאחר החטא. אין לחשוש שמידת הרחמים עלולה לגרום לאדם להתנתק ממידת הדין, מהאידיאל העליון, אלא דווקא מידת הרחמים השניה, שלאחר החטא, משמיעה לאדם את רצון ד', את הדין האלוקי.

כל מה שהופיע בכל זאת בעולם עפ"י מידת הדין, הקב"ה שומר ונוצר: "נוצר חסד לאלפים", ובסופו של דבר "ונקה", הקב"ה מנקה את העולם מחטאים, ומרומם אותו אל מידת הדין.

5. חשבון נפש בשמחה

על גבי מה שהסברנו עד כה נאמר שגם אם לא נחטא כלל עדיין לא נוכל להגיע אל הרצוי האלוקי, אל מידת הדין, "אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא" (קהלת ז כ).

מצאנו בתלמוד כמה סיפורים על תנאים שחיו בזמן חורבן בית שני, כדוגמת ר' עקיבא, שהלך יחד עם חבריו בדרך ופתאום ראו שועל יוצא ממקום קודש הקודשים. החלו הם בוכים והוא מצחק. שאלוהו מדוע

הוא מצחק, וענה להם ר' עקיבא בשאלה, מדוע אתם בוכים? לכאורה הבכי מובן מאוד כאן, שועל שיוצא מקודש הקודשים. ר' עקיבא הוא דמות נשגבה, שידעת לנתח מתוך התבוננות אמונית עמוקה את המצב הקשה של ההעדר הגדול, ולהבין שדווקא החושך הגדול, החורבן הנורא, יביאו למימושה של מידת הדין בפועל. ר' עקיבא רואה ומסתכל קדימה, ומתבונן במצב העכשווי בעיניים עתידיות, ומכיוון שלפי ראייתו כל ההעדר הזה מוביל לטוב, לכן הוא משחק. ומכיוון שזוהי תפיסתו וראייתו, הוא לא מסוגל להבין מדוע חבריו בוכים. הם שואלים מדוע הוא מצחק, מתוך תחושה גדולה של העדר. אין סתירה בין שתי נקודות המבט הללו.

דווקא בימים אלו של חשבון נפש ותשובה, עלינו להכיל בתוכנו את שתי נקודות המבט האלו. אנו טועים לחשוב שימים של חשבון נפש הם ימים עצובים ומדכאים, ויש שחושבים שבשל כך קוראים לימים האלו "ימים נוראים". זוהי טעות גמורה. אמנם חשבון נפש שלא תמיד נגמר במאזן חיובי גורם לכאב לב, וחשבון נפש אמיתי, לא רק מן השפה ולחוץ, עלול להביא גם לבכי ולצער. אך ישנה גם זווית ראייה אחרת. לצד חשבון הנפש הכואב, ישנה גם שמחה גדולה, שהרי האדם נפתח לשמוע את הקולות הפנימיים שבו, ומתקרב אל השורש הנשמתי שבו.

6. צער ושמחה בימי הדין

בסליחות וכן בוידוי ישנם קטעים שאותם אנו רגילים לשיר במנגינה קצבית, שלכאורה אינה מתאימה למילים ולתוכן הדברים. זו בדיוק אותה נקודה, ההבנה שיש כאן שתי נקודות מבט: רצינות ואפילו צער, יחד עם שמחה גדולה. גם בלידה ישנו בכי של כאב וצער, אך גם שמחה גדולה מתוך מבט אל העתיד והבנה מה סופו של התהליך.

אף בימי הדין כך. אנו שמחים באידיאל הגדול שאלינו נפתחנו ואלינו אנו שואפים, ובטוחים כי באמצעות מידת הרחמים נוכל בע"ה לממשו, אך אנו גם מלאי חרטה וצער על כך שלא תמיד עשינו את רצון ד'.

7. ליצנות וציניות

חשבון נפש אמיתי הוא כאשר אדם מסוגל לשמוע תוכחה המכוונת כלפיו. זוהי עבודת התעלות גדולה. הרמח"ל ב"מסילת ישרים" (פרק ה) אומר שהליצנות דוחה את התוכחות, ממילא את היכולת של האדם להתעורר לתיקון דרכיו ולתשובה. הוא ממשיך את הליצנות למגן המשוח בשמן, שכל חץ שנורה לעברו מחליק ואינו פוגע בו. חלק משיטת ההתגוננות היא הליצנות. האדם אינו מסוגל לשמוע תוכחה על עצמו, הוא מושח עצמו בשמן ואינו מסוגל לערוך חשבון נפש אמיתי. גם כאשר הדברים ברורים והכתובת נמצאת על הקיר האדם לא יכול לומר "טעיתי", הוא אטום לחלוטין לשורש נשמתו, ואינו מאפשר לתוכחות לחדור לתוכו ולשחרר את הסתייגות. זו תופעה אחת מיני רבות המבטאת את הרדידות המחשבתית המאפיינת את החברה כיום. זוהי השפעה של הספרות ובעיקר של התקשורת, שבמקום להוות כלי לביקורת בונה, היא משדרת הרבה ציניות. כמעט ולא ניתן לשדר היום ראיון מעמיק, משום שהמראיין קוטע את המרואיין עם שאלות ציניות. שיטת הציניות היא הליצנות שאינה מאפשרת תוכחה עצמית.

באה היהדות ומעוררת כל אחד ואחד מאתנו להיכנס בסופה של שנה לתהליך של ביקורת עצמית בונה, תהליך שאולי יהיה עצוב בחלקו, אך הוא גם משמח. אל לנו ללבוש את מעטה הציניות הדוחה את הביקורת העצמית ואינו מאפשר חשבון נפש.

החברה המודרנית דורשת שקיפות, אך על האדם לחיות בשקיפות קודם לכל כלפי עצמו, שלא יהיה פער בין החיצונית שלו לפנימיותו. אנו צריכים להיכנס לתהליך השקיפות וחשבון הנפש בשמחה, וזו הסיבה שביום הדין ההלכה מורה לנו שיש ללבוש בגדי יום טוב, להתרחץ, לכבס ולהסתפר. גם הסימנים הטובים שבליל ראש השנה מלמדים שעתה, משערכנו חשבון נפש, נעשינו פתוחים לקראת עתיד טוב יותר. "לחיים ולא למוות".